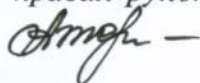

Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого

На правах рукопису

АНІСІМОВА Ганна Валеріївна

ЗДІЙСНЕННЯ ГРОМАДЯНАМИ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ

Спеціальність: 12.00.06 - земельне право; аграрне право; екологічне право;
природоресурсове право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків - 1996

Робота виконана на кафедрі екологічного права
 Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого

Науковий керівник

— член-кореспондент Академії правових наук України,
 академік Української екологічної академії наук, лауреат
 Державної премії України, доктор юридичних наук,
 професор ПОПОВ В.К.

Офіційні опоненти:

1. Академік Української екологічної академії наук, заслужений юрист України, доктор юридичних наук, професор АНДРЕЙЦЕВ В.І.
2. Член-кореспондент Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор ТОДИКА Ю.М.

Провідна організація — Львівський державний університет
 ім. І.Франка

Захист відбудеться «25» вересня 1996 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 02.40.02 в Національній юридичній академії України ім. Я.Мудрого за адресою: 310024 м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національної юридичної академії України ім. Я.Мудрого (310024 м. Харків, вул. Пушкінська, 77)

Автореферат розіслано «29» липеня 1996 р.

Вчений секретар
 спеціалізованої вченої ради

ЛНБ ім. В. Стефаніка
 АН України

М.М.Сибільов

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження. В умовах інтенсивного використання природних ресурсів, їх відновлення і відтворення, в період формування ринкових відносин в економіці України, екологічної обстановки, яка останнім часом загострилася, виникла проблема чіткого визначення в законодавстві екологічних прав громадян як форми реалізації екологічних, економічних, соціальних та інших інтересів, меж здійснення екологічних прав, основних юридичних форм охорони і захисту порушених екологічних прав та інтересів.

Необхідність наукового дослідження названих питань зумовлена декількома чинниками. По-перше, на даний час в основному завершено оновлення екологічного законодавства: прийнято закони і підзаконні нормативні акти, в яких визначено відповідні екологічні права громадян. Тому виникла потреба в аналізі екологічних прав громадян з метою виявлення ефективності їх реалізації. По-друге, правотворчі органи в процесі прийняття нормативних актів намагаються пристосувати законодавство в галузі екології до ринкових відносин, що розвиваються в сфері економіки. Однак далеко не всі екологічні проблеми, включаючи і визначення змісту екологічних прав громадян, можна вирішити з цих позицій, оскільки екологічні об'єкти, які становлять єдину екологічну систему, розвиваються за своїми, тільки їм притаманними природними законами, які не завжди співпадають з ринковими умовами. Назріла необхідність науково обґрунтувати рекомендації щодо можливостей використання ринкових відносин у сфері екології. По-третє, аналіз оновленого екологічного законодавства показує, що з деяких питань воно непослідовне, неузгоджене і навіть суперечливе, оскільки проекти нормативних актів опрацьовувалися відповідними зацікавленими міністерствами й відомствами, які за їх допомогою намагалися закріпити пріо-

ритетність відомчих інтересів на шкоду загальним екологічним інтересам держави і громадян. Крім того, нерідко нормативні акти чітко не називають оптимальний правовий механізм здійснення екологічних прав, їх охорони та захисту, що негативно відбивається на забезпеченні прав громадян у галузі екології. По-четверте, в еколого-правовій науці не провадилося комплексне дослідження екологічних прав громадян на рівні монографій чи дисертацій, а якщо і провадився певний аналіз окремих екологічних прав громадян, так це робилося під час дослідження відповідних загальних правових екологічних проблем. Саме викладеними чинниками і пояснюється актуальність теми дисертації.

Ступінь наукової розробленості проблеми. В еколого-правовій науці здійснення громадянами екологічних прав головним чином розглядалося з точки зору навчального процесу і лише деякі права досліджувалися більш детально (право на безпечне навколишнє природне середовище, право на одержання достовірної екологічної інформації). Між тим перелік екологічних прав громадян значно розширився. Тому з'явилася необхідність у всебічному і системному аналізі всього комплексу екологічних прав, у їх класифікації, гарантії їх захисту. Цим питанням і присвячено наукове дослідження.

Об'єкт і предмет дослідження. Предметом дисертаційного дослідження є комплекс громадських відносин, виникаючих при здійсненні громадянами екологічних прав у різних сферах суспільного життя.

Об'єктом дисертаційного дослідження є законодавство України, яке встановлює екологічні права громадян у галузі належності екологічних об'єктів, їх використання, відтворення і охорони навколишнього природного середовища.

Мета й основні завдання дослідження. Головна мета роботи полягає: в комплексному аналізі відносин, що виникають при здійсненні екологічних прав громадян, а також законодавства, яке визначає екологічні права громадян, межі їх здійснення, їх охорону і захист; у науковому обґрунтуванні класифікації екологічних прав громадян; у підготовці рекомендацій по вдосконаленню еколого-правової основи нормального здійснення громадянами своїх екологічних прав.

Враховуючи предмет і мету дослідження, дисертант визначає такі завдання:

- здійснити всебічний аналіз закріплених у законодавстві екологічних прав громадян, виявити на цій підставі повноту відображення у законодавстві даних прав;
- провести дослідження змісту відповідних екологічних прав та їх диференціацію в залежності від екологічної, соціальної та економічної значущості;
- визначити правові гарантії здійснення громадянами своїх екологічних прав і розробити рекомендації по вдосконаленню їх дієвості;
- виявити напрямки вдосконалення законодавства, регулюючого екологічні права громадян, здійснити аналіз загальних питань щодо характеристики екологічних прав громадян, які в науковій літературі або зовсім не досліджувалися, або досліджені недостатньо, внести рекомендації по вдосконаленню чинного екологічного законодавства.

Методологія дослідження. Методологічною основою є діалектичний, науково-матеріалістичний підхід до вивчення всіх правових питань досліджуваної теми під кутом зору оптимальної повноти екологічних прав, закріплених у законодавстві,

а також правового механізму, що забезпечує нормальне здійснення громадянами своїх прав. Висновки і положення, що містяться в роботі, спираються на аналіз екологічного законодавства, досягнення еколого-правової та інших наук, а також на практику здійснення громадянами своїх екологічних прав. Під час написання дисертації автор використав системний і комплексний методи в дослідженні основних і принципових питань теми, у співставленні загального й особливого, провів необхідні правові порівняння, аналізуючи законодавство про екологічні права громадян і практику їх застосування.

Теоретичну основу дослідження складають:

- а) праці науковців у сфері загальної теорії держави і права С. С. Алексєєва, М. Г. Александрова, В. М. Горшенєва, Д. А. Керимова, В. М. Кудрявцева, М. С. Малєїна, М. І. Матузова, М. Ф. Орзиха, А. С. Піголкіна, П. М. Рабіновича, Р. О. Халфіної, Л. С. Явича та ін.;
- б) роботи вчених у галузі цивільно-правової науки С. М. Братуся, М. І. Бару, Я. Р. Веберса, С. І. Вільнянського, Ю. С. Гамбарова, М. В. Гордона, В. П. Грибанова, Е. А. Флейшиця, Г. Ф. Шершеневича та ін.;
- в) наукові праці в галузі екологічного права Г. А. Аксененка, В. І. Андрейцева, С. М. Бобильова, С. О. Боголюбова, М. М. Бринчука, Ю. О. Вовка, А. П. Гетьмана, О. Л. Дубовик, Н. І. Єрофєєва, І. А. Іконицької, О. С. Колбасова, С. М. Кравченко, М. І. Малишко, В. В. Петрова, В. К. Попова, С. В. Разметаєва, Т. М. Слінько, А. К. Соколової, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги, В. С. Шахова, В. О. Чуйкова, В. М. Яковлева та ін.

У процесі роботи над дисертацією були використані також праці економістів, філософів, екологів різних наукових напрямків, у яких досліджувалися проблеми, що стосуються питань, які аналізуються.

Практична основа дослідження. Для проведення дослідження використовувалися приписи Конституції України з деяких питань екологічних прав громадян, відповідні норми права Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», інші нормативні акти України, що стосуються проблем екології, окремі норми екологічного законодавства деяких країн СНД і зарубіжних держав (у порівняльному аспекті).

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній вперше в еколого-правовій літературі комплексно досліджено зміст екологічних прав громадян; дається аргументована класифікація цих прав залежно від їх екологічної, соціальної та економічної значущості; визначені правові гарантії здійснення громадянами їх пріоритетних та інших екологічних прав; виявлені напрямки вдосконалення законодавства, що визначає екологічні права громадян та механізм їх здійснення.

На захист виносяться такі основні положення роботи:

1. Обґрунтовано необхідність виділення екологічних прав громадян в особливу групу суб'єктивних прав, глибиною основою виникнення яких виступає об'єктивно існуюча екологічна система (навколишнє середовище). Суб'єктивне екологічне право громадян являє собою правову форму реалізації їх екологічних інтересів, основою виникнення і задоволення яких є їх екологічні потреби; поза цих інтересів не може бути суб'єктивного права. Екологічний інтерес розглядається як існуюче ставлення громадян до певних

екологічних об'єктів. Можливі ситуації, коли екологічні інтереси задовольняються без нормативно встановленого суб'єктивного права громадян.

2. Аргументовано розгорнута класифікація екологічних прав громадян у залежності від екологічних, соціальних, економічних та інших чинників. За юридичною сутністю екологічні права громадян поділяються на три рівні: а) конституційні екологічні права, закріплені в Конституції України; б) екологічні права, встановлені в спеціальних законах про екологію; в) екологічні права, передбачені підзаконними нормативними актами. За соціальною значущістю екологічні права громадян поділяються на три види: а) пріоритетні (першочергові) екологічні права громадян у порівнянні з іншими їхніми правами; б) переважні права окремих суб'єктів перед іншими особами в галузі екології, передбачені законодавством; в) усі інші екологічні права громадян. До окремого виду належать оспорювані екологічні права, що можуть виявлятися у названих трьох видах екологічних прав, характер оспорювальності яких визначається в судовому порядку.

3. Обґрунтовано розгорнуте визначення поняття здійснення громадянами своїх екологічних прав, яке виявляється у практичній реалізації цих прав у рамках екологічного законодавства, а в певних випадках і за його відсутністю — з урахуванням екологічних чинників і реальних можливостей осіб, які мають права. На підставі даного поняття визначені межі здійснення екологічних прав, які розглядаються як правові та інші можливості фактичної реалізації цих прав з урахуванням еколого-соціальних можливостей громадян і держави.

4. Доведено, що пріоритетність (першочерговість) суб'єктивних екологічних прав зумовлена об'єктивно існу-

ючими екологічними чинниками, а оскільки елементи єдиної екологічної системи розвиваються за законами природи, тому й використання певних екологічних об'єктів громадянами в рамках, встановлених законодавством, має бути підкорено природним законам, а зміст екологічного права зумовлено характером використовуваного екологічного об'єкта. Пріоритетність відповідних екологічних прав громадян прямо і безпосередньо пов'язана з їх життям і здоров'ям. Особливе пріоритетне значення мають екологічні права громадян на безпечне навколишнє природне середовище, на отримання екологічної інформації та інші права, що забезпечують життя і здоров'я людей. Ці права розглядаються як природні, невід'ємні від життєдіяльності громадян.

5. Запропоновано обґрунтоване визначення зловживання екологічними правами, що розглядається як окремого роду самостійне правопорушення, яке проявляється у здійсненні громадянами своїх екологічних прав недозволеними правовими способами, що суперечать призначенню прав, у результаті чого спричиняється шкода державним чи суспільним інтересам чи охоронюваним законом правам та інтересам громадян.

6. Аргументовано необхідність здійснення правової основи екологічних прав громадян у напрямку чіткого встановлення їх переліку в законодавстві, гарантій здійснення прав, способів захисту тощо. Підтримується висловлена думка науковців про доцільність видання основного єдиного комплексного нормативного акту — Екологічного кодексу України — з поданням в обґрунтування цієї пропозиції додаткових аргументів. Обґрунтовуються рекомендації по вдосконаленню законодавства по зміцненню основних способів захисту екологічних прав, поліпшенню правової основи розгляду еколого-правових спорів та ін.

Теоретична і практична значущість дослідження полягає в тому, що викладені в дисертації висновки і пропозиції можна використати: для вдосконалення законодавства, що визначає екологічні права громадян; при підготовці навчально-методичної літератури; у практиці здійснення громадянами своїх екологічних прав; у діяльності судових, екологоохоронних та інших органів управління в сфері екології; у навчальному процесі під час читання лекцій з екологічного права, проведення практичних занять з усіх тем курсу; в науково-дослідницькій роботі студентів; у процесі еколого-правового виховання населення.

Деякі положення і висновки в дисертації мають дискусійний характер, методологічну спрямованість і можуть послужити основою для наступних наукових досліджень.

Анотація і впровадження результатів дослідження. Основні висновки дисертації і рекомендації по вдосконаленню законодавства, що визначає екологічні права громадян, викладені в чотирьох друкованих роботах. Найважливіші їх положення доповідалися на засіданні кафедри екологічного права Національної юридичної академії України у вигляді наукових повідомлень і під час обговорення дисертації. Свої погляди на низку питань дослідження автор запропонував на міжрегіональних наукових конференціях молодих учених у м. Харкові (1994, 1995, 1996 роки). Окремі положення роботи використовувалися у навчальному процесі під час проведення практичних занять з курсу екологічного права. За результатами роботи підготовлено доповідну записку до Верховної Ради України з обґрунтуванням необхідності внесення до деяких законодавчих актів з екології доповнень в частині екологічних прав громадян, меж їх здійснення і захисту.

Структура дисертації визначена з урахуванням цілей і завдань дослідження. Складається вона із вступу, двох глав, що містять десять параграфів, висновку та списку використаної літератури і нормативних актів.

Зміст роботи

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, ступінь наукової розробки проблеми, науково-методичні основи досліджуваної роботи, новизна дисертації, основні положення, що виносяться на захист, визначається її теоретичне і практичне значення, вказуються форми апробації результатів дослідження і впровадження їх у практику.

У першій главі — «Загальна характеристика здійснення громадянами екологічних прав» — викладено поняття екологічних прав громадян, їх класифікація, здійснення; екологічні права громадян розглядаються як юридичні форми реалізації їх екологічних інтересів.

Дослідження розпочинається з в'яснення поняття екологічних прав громадян (§ 1). На основі всебічного аналізу законодавства вперше в еколого-правовій літературі дається розгорнуте визначення екологічних прав громадян, що являють собою передбачену законодавством сукупну міру можливої поведінки у галузі належності екологічних об'єктів, їх використання, відтворення й охорони навколишнього природного середовища. Із цього витікає, що громадянину законодавством надається юридична можливість: користуватися природним середовищем як природною сферою мешкання, придатною для життя; домагатися від держави, всіх юридичних і фізичних осіб виконання ними їх обов'язків по використанню, відтворенню й охороні природного середовища, по забезпеченню нормального його стану, позитивно

впливаючого на здоров'я населення; звертатися в необхідних випадках до державного або громадського захисту свого порушеного суб'єктивного права.

З урахуванням специфіки екологічних прав обґрунтовується положення про те, що вони являють собою окрему групу суб'єктивних прав, підставою виконання яких виступає об'єктивно існуюча екологічна система (навколишнє природне середовище). При цьому деякі екологічні права громадян можна віднести до природних прав, що існують невід'ємно від життєдіяльності громадян, незалежно від їх правового закріплення. У роботі стверджується, що специфіка екологічних прав громадян зумовлює особливості їх змісту, здійснення і правового регулювання.

У дисертації всебічно досліджується проблема класифікації екологічних прав громадян (§ 2). Класифікуючи екологічні права громадян, автор використав такі узагальнені критерії, як соціально-екологічна значущість цих прав, їх юридична сила, цільове здійснення прав громадян у процесі використання природних об'єктів, форми належності природних ресурсів та ін.

При цьому доводиться, що правильна класифікація екологічних прав громадян має наукове і практичне значення. Наукове значення полягає в тому, що в основу класифікації покладено об'єктивні екологічні чинники і певною мірою оптимальна закріпленість у законодавстві. Практичне характеризується тим, що при чіткій класифікації екологічних прав забезпечується найбільш вдале визначення способів захисту цих прав.

У третьому параграфі досліджуються поняття і межі здійснення громадянами екологічних прав.

З урахуванням загальнотеоретичного розуміння здійснення прав (використання, дотримання, виконання тощо)

та специфіки екологічних прав у дослідженні дається розгорнуте визначення здійснення громадянами екологічних прав, що виявляється у фактичній реалізації цих прав, встановлених екологічним законодавством. Здійснення екологічних прав, на думку автора, можна і слід віднести до складних питань, оскільки в процесі реалізації цих прав враховуються екологічні вимоги, нормативи, ліміти, правила тощо, зумовлені природними чинниками, а також екологічні інтереси громадян і держави, способи і межі здійснення прав. У зв'язку з тим, що екологічні права громадян багатоаспектні, способи та межі їх здійснення теж характеризуються різноманітністю. У роботі доводиться, що екологічні права за загальним правилом мають здійснюватися у межах правових приписів. Однак можливі випадки, коли природні (невід'ємні) права громадян реалізуються і без нормативного їх закріплення через об'єктивну необхідність для життєдіяльності громадян.

Дисертант звертає увагу на існуючу різницю між змістом суб'єктивного права та його здійсненням, яка полягає у тому, що перший містить у собі лише юридичну і фактично можливу поведінку управомоченої особи, тоді як здійснення прав — це звершення реальних, конкретних дій, пов'язаних з перетворенням цієї можливості на дійсність.

У роботі відзначається, що встановлення меж екологічних прав громадян визначено самою природою суб'єктивного екологічного права, яке, дозволяючи яку-небудь поведінку своєму носієві, завжди обмежує таке дозволення відомими, раніше встановленими рамками. Визначаються вони для різних екологічних прав громадян неоднаково, оскільки враховуються їх значущість та екологічні чинники. Межі здійснення екологічних прав переважно визначаються

законодавством і здійснюваними на їх підставі індивідуальними вольовими актами.

Екологічні права громадян у дисертації розглядаються як юридичні форми реалізації їх екологічних інтересів (§ 4). На підставі аналізу численних літературних джерел зроблено висновок про те, що екологічні інтереси належать до об'єктивної категорії. Стверджується, що усвідомлення інтересу не перетворює його в суб'єктивну категорію. Об'єктивність інтересів підвищує роль свідомості у розумінні індивідуальних, колективних та державних інтересів. Всебічно досліджується співвідношення екологічних потреб, екологічних інтересів, екологічних відносин та екологічних прав, які тісно взаємопов'язані і постійно взаємодіють; між ними багато спільного, але разом з тим вони є відносно самостійними явищами. Потреба складає зміст інтересу, а останній є формою потреби, у сукупності ж потреби й інтереси утворюють зміст суспільних екологічних відносин. Екологічний інтерес — це не є екологічна потреба, а особливого роду ставлення соціального інтересу до неї. Екологічні відносини в цій сукупності виступають соціальною формою реалізації екологічних інтересів.

Екологічний інтерес розглядається як різновид (поняття виду) інтересу взагалі. У свою чергу, екологічний інтерес класифікується за різними спеціальними підвидами інтересів (складні, прості та ін.). Зміст суб'єктивних екологічних прав громадян розглядається в ускладненому його розумінні — в сукупності матеріальних і юридичних елементів. До матеріальних належать екологічні інтереси й екологічні відносини, до юридичних — права громадян. З цього робиться висновок, що суб'єктивне екологічне пра-

во виступає юридичною формою реалізації екологічних інтересів громадян.

З урахуванням викладеного екологічний інтерес визначається як об'єктивно існуюче, особливого роду ставлення соціальних суб'єктів до екологічних потреб та інших умов життя, що забезпечують їм нормальну життєдіяльність та екологічну рівновагу в навколишньому природному середовищі. Це визначення охоплює усі основні й принципові елементи екологічного інтересу.

Глава друга — «Реалізація громадянами окремих екологічних прав» — присвячена: реалізації права громадян на безпечне навколишнє середовище; аналізу пріоритетних і переважних оспорюваних екологічних прав громадян; юридичним підставам обмеження, зміни, зупинення і припинення екологічних прав; правовому недозволенню зловживання громадянами екологічними правами; основним правовим формам охорони і захисту екологічних прав громадян.

Особливу увагу автор дисертації звертає на реалізацію громадянами права на безпечне навколишнє середовище (§ 1). На підставі всебічного аналізу екологічного законодавства України, міжнародних правових документів, що закріплюють це право, літературних джерел у дослідженні робиться висновок, що дане право необхідно вважати одним з основних, найважливіших і невід'ємних прав громадян, оскільки воно належить їм в силу природного життя. Це право являє собою юридичну можливість кожного громадянина мешкати у безпечному навколишньому природному середовищі, а у випадку порушення цього права домагатися захисту в установленому законом порядку. Рівень безпечного навколишнього

природного середовища на випадок спору встановлюється про-
веденням екологічної експертизи. Дослідник обґрунтовує три
рівні якісного стану навколишнього природного середовища:
чисте навколишнє природне середовище (найвищий рівень);
сприятливе навколишнє природне середовище (сприятливе
для людини з усіх поглядів); безпечне навколишнє природне
середовище (безпечне для життя і здоров'я людини). Визна-
чена система гарантій цих прав, що містить екологічні, еко-
номічні, політичні, ідеологічні та юридичні гарантії.

У дисертації вперше в літературі велика увага при-
діляється здійсненню громадянами пріоритетних і переважних
екологічних прав громадян (§ 2). Серед багатьох екологічних
прав громадян особливе місце посідають пріоритетні і пере-
важні екологічні права, що мають як загальні, так і відмінні
ознаки.

Переважне екологічне право встановлюється для дея-
ких суб'єктів у процесі користування природними ресурса-
ми за певних умов. По-перше, коли це право передбачене в
законодавстві і його володар згоден скористатися даним
правом; при відсутності бажання зацікавленого суб'єкта дане
право практично не реалізується. По-друге, коли для
здійснення названого права існує комплекс умов, передба-
чених законодавством.

Вказані ознаки цього права належать до числа со-
ціально-суб'єктивних, оскільки об'єктивні чинники тут
відсутні. Певною мірою це право сприяє ефективному ви-
користанню природних ресурсів, зокрема, орендатор має
переважне право на продовження договору оренди, що
свідчить про сумлінне виконання ним орендних обов'язків
за попереднім договором.

На відміну від переважних пріоритетні права характеризуються як першочергові, головні, основні й невід'ємні права громадян та інших суб'єктів. Вони розраховані на всіх суб'єктів незалежно від віку і правового стану. Передумовою їх виникнення виступають соціально-об'єктивні чинники. До числа пріоритетних належать такі права: право громадян на безпечне для їх життя і здоров'я навколишнє природне середовище; право на одержання у встановленому порядку повної і достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища і його вплив на здоров'я населення; право на участь у запобіганні екологічно шкідливій діяльності відповідних суб'єктів; право на формування громадських об'єднань у сфері охорони навколишнього середовища; право громадянина на одержання інформації про дозу опромінення і можливу шкоду для його здоров'я та ін. Пріоритетність вказаних екологічних прав зумовлено їх природною невід'ємністю від громадян, оскільки вона пов'язана з їхнім життям і здоров'ям.

У роботі проведено всебічний аналіз здійснення оспорюваних екологічних прав громадян (§ 3). Оспорювання екологічних прав громадян як юридична дія заінтересованих суб'єктів закріплено матеріальним і процесуальним екологічним законодавством у вигляді вирішення еколого-правових спорів. Крім того, у ст. 4 ЦПК України передбачено, що будь-яка заінтересована особа має право у порядку, встановленому законом, звернутися до суду за захистом порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу.

На підставі аналізу чинного законодавства і відповідної літератури оспорюване екологічне право можна визначити

як встановлене в законодавстві чи виникаюче право, положення якого повністю чи частково оспорується заінтересованими особами в установленому порядку, яке має тимчасовий невизначений стан щодо суб'єктів спору і яке не породжує відповідних правових наслідків до встановлення певного юридичного стану. Для цього права характерні такі основні ознаки: по-перше, воно неодмінно засновано на об'єктивному екологічному праві, що передбачає юридичну можливість виникнення суб'єктивного екологічного права у конкретного суб'єкта; по-друге, це право в повному або частковому обсязі оспорується зацікавленими особами з приводу його належності до конкретних суб'єктів; по-третє, на період оспорування права існує невизначений стан щодо суб'єктів спору і правових наслідків, що настають; по-четверте, правова визначеність оспоруваного права встановлюється компетентними правозастосовчими органами у передбаченому порядку; по-п'яте, юридичні наслідки оспоруваного права настають після усунення компетентними органами всіх спірних положень і встановлення конкретного володаря вже безспірного екологічного суб'єктивного права.

Параграф четвертий присвячено дослідженню юридичних підстав обмеження, зміни, зупинення і припинення екологічних прав громадян. У дисертації стверджується, що виконання названих дій можливо за бажанням громадянина, за рішенням компетентних органів та при наявності інших чинників. Припинення екологічного права — дії правомочної особи, компетентних державних органів управління, судових органів, а також об'єктивні події, які виникли і які дозволяють усунути володаря права від здійснення у подаль-

шому цього права. При цьому зроблено висновок, що не всі екологічні права (особливо природні) можуть припинятися в результаті названих дій і подій.

Обмеження екологічних прав громадян — дії компетентних органів по обмеженню прав у випадках, передбачених законом і зумовлених інтересами держави, власників та природокористувачів, екологічними та іншими чинниками.

Тимчасова заборона здійснення екологічного права тільки припиняє на певний час реалізацію права. Однак це можливо у випадках, прямо передбачених законом, і у встановленому порядку. Якщо припинення права повністю риває правові зв'язки його володаря по здійсненню свого права, то при тимчасовій забороні здійснення права зупиняється до виконання необхідних юридично значущих дій.

У певних випадках може наставати зміна екологічних прав громадян щодо корегування об'єкта, суб'єкта, змісту тощо.

Дисертантом проаналізовано підстави обмеження, зміни, зупинення і припинення екологічних прав громадян, що встановлюються сторонами в договірних відносинах.

У дисертації вперше в еколого-правовій літературі досліджено поняття зловживання громадянами екологічними правами (§ 5). Відзначається, що ця проблема була відома ще римському праву і на сьогодні залишається у правовій науці остаточно не вирішеною; а що стосується екологічного права, то ця проблема взагалі не розглядалася.

З урахуванням досягнень правової науки з розглядуваної проблеми й особливостей екологічного права зловживання громадянами екологічними правами характеризується як здійснення ними своїх прав недозволенними юридичними способами, що

суперечать призначенню цих прав, в результаті чого спричиняється шкода правам та законним інтересам громадян, суспільству, і складає особливий вид правопорушення.

Дане визначення найповніше відбиває сутність зловживання екологічним правом, оскільки воно виявляється тільки в процесі здійснення екологічних прав у формі дії або бездіяльності. При цьому стверджується, що воно не поширюється на випадки невиконання обов'язків. При зловживанні правом йдеться про правомочність уповноваженої особи, яка діє недозволеними правовими способами з метою реалізації своїх інтересів на шкоду інтересам інших осіб; воно не може бути придатним також у випадках порушення громадянами правових заборон, бо тут у наявності правопорушення. Оскільки зловживання громадянами екологічними правами є особливим видом правопорушення, його слід було б закріпити в нормативному порядку.

У параграфі шостому — «Основні правові форми охорони і захисту екологічних прав громадян» — аналізуються основні правові способи охорони і захисту екологічних прав громадян. Відзначається, що правовий механізм захисту екологічних прав громадян потребує суттєвого вдосконалення. Тому дисертація містить рекомендації по покращанню даного механізму, зокрема, пропонує законодавчо закріпити перелік способів захисту екологічних прав громадян.

У висновку сформульовані підсумки дослідження і пропозиції щодо вдосконалення екологічного законодавства, яке регулює здійснення громадянами своїх екологічних прав. У роботі підтримується пропозиція, висловлена в літературі, про необхідність розробки Екологічного кодексу України на базі діючих еколого-правових нормативних актів.

Основные положения дисертації опубліковані в роботах:

1. Нужнова А.В. Правовые формы защиты экологических прав граждан // Пробл. развития юрид. науки и практики в условиях формирования правовой системы Украины: Сб. науч. тр.— Х.: Нац. юрид. акад. Украины, 1995.— С. 107-113.

2. Нужнова А.В. Понятие экологических прав граждан Украины // Законодательство Украины: состояние, проблемы, перспективы: Крат. тез. докл. и науч. сообщ. межрегион. науч. конф. молодых ученых и соискателей.— Х.: Нац. юрид. акад. Украины, 1994.— С. 79-81.

3. Нужнова А.В. Приоритетность некоторых экологических прав граждан // Актуальн. пробл. становления государственности в Украине: Крат. тез. докл. и науч. сообщ. межрегион. науч. конф. молодых ученых и соискателей.— Х.: Нац. юрид. акад. Украины, 1995.— С. 38-39.

4. Нужнова Г.В. Поняття пріоритетних і переважних екологічних прав громадян // Актуальн. вопр. совершенствования законодательства и правоприменительной деятельности: Крат. тез. докл. и науч. сообщ. межрегион. науч. конф. молодых ученых и соискателей.— Х.: Нац. юрид. акад. Украины, 1996.— С. 41-43.

ANISIMOVA A.V. The realization of ecological rights by citizens. The thesis in the form of the manuscript for a Candidate of Law degree in the specialized field 12.00.06 — Land Law, Agrarian Law, Ecological Law, Environmental Law.

The National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. Kharkov, 1996.

The scientific principles on the questions of special significance of the citizens' ecological rights, which are considered as a legal form of the realization of ecological interests and classification of citizen' ecological rights are defended; the specific methods of defending of these rights are studied; the recommendations on the improvement of ecological law in the sphere of the realization of ecological rights by citizens are formulated.

АНИСИМОВА А.В. Осуществление гражданами экологических прав. Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.06 — земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсовое право. Национальная юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого. Харьков, 1996.

Защищаются научные положения по вопросам особой значимости экологических прав граждан, выступающих юридической формой реализации экологических интересов, классификации экологических прав граждан; исследуются специфические способы защиты этих прав; сформулированы рекомендации по совершенствованию экологического законодательства в сфере осуществления гражданами экологических прав.

Ключові слова: екологічні права, екологічні інтереси, здійснення прав, захист прав, громадяни.

АВ 35.265

Відповідальний за випуск канд. юрид. наук, доц. Шульга М.В.

Підписано до друку 10.07.1996 г.. Формат 60x84 1/16.
Умовн.друк.арк. 1,0. Облік.-вид.арк. 1,0. Зам. № 0107/23.
Тираж 100 прим. Безкоштовно.

Поліграфічна фірма «Каравела»
310057 м. Харків, вул. Сумська, 28